

Nép, nemzet és egy új tudomány, az ethnographia – Hunfalvy Pál felfogásában

Egy irigylésre méltóan széles látókörű, nagy tudású és haláláig aktív tudós születésének 200. évfordulóján érdemes felidézni azokat a gondolatokat, amelyek a magyar néprajz tudománnyá formálódását eredményezték.

Elöljáróban azonban meg kell világítanom az előadásom címében szereplő, általa is használt terminus technicusok jelentését, mivel ezek némileg különböznek mai meghatározásainktól.

Hunfalvy a népet egy ország lakosságaként, a nemzetet pedig egy közös nyelvi és kulturális örökség hordozójaként, azaz etnikumként értelmezte. Az ő felfogásában az etnográfia (a néprajz) olyan történeti tudomány, amely egy-egy etnikum fejlődéstörténetét és jelen állapotát leírja. Az etnográfiát valójában ő etnológiaként értelmezte és művelte. Munkásságát méltatva ezt aényt így világította meg Herrmann Antal: „működése irányánál fogva mint etnológusról kellene szólni, a szó szoros értelme szerint” (Herrmann 1891: XXI)¹. A népességtörténettel, etnogenezissel foglalkozó néprajzot Hunfalvy külső vagy politikai néprajznak nevezte, a recens állapotokat (a Magyarországon élő népek köznapi életmódját, kultúráját, tárgyi és szellemi hagyományait) vizsgáló tudományt pedig belső vagy lélektani etnográfiának tartotta. Elgondolása szerint ez utóbbihoz kell majd a Magyar Néprajzi Társaságnak anyagot gyűjtenie.

„A néprajz a mai népekre nézve okvetlenül szükséges kiegészítője a történelmi tudománynak” – írta (Hunfalvy 1890: 170), hisz hozzásegít bennünket a nemzeti önismerethez, mi több – s ezt már én teszem hozzá –: a helyes nemzetiségi politikához. A maga korában, a monarchia soknemzetiségű Magyarországon – melyet egy emberöltővel korábban Csaplovics János „kis Európá”-nak nevezett statisztikus országleírásában – alighanem ez volt a legkorszerűbb, legcélravezetőbb és leghumánusabb tudományos eszme.

Bevallom, Munkácsi Bernát (1912), Paládi-Kovács Attila (Domokos – Paládi-Kovács 1986) és Zsigmond Gábor (1977) társadalomnéprajz-kutató évtizedekkel ez előtt készült szakmai szempontú értékeléseit olvasva valósággal megrázott a Hunfalvy által felvetett és kutatott tudományos kérdések máig ható érvényessége és időszerűsége, érdeklődésének sokrétűsége, munkásságának gazdagsága.

¹ Ugyanitt teljes bibliográfiáját időrendben összeállította Hellebrant Árpád 252–268.

Az idő rövidsége miatt nem elemezhetem mélyrehatóan írásait, ehelyett tudományos pályája egyes szakaszainak felvázolásával szeretnék rámutatni arra, hogy miért épp őt, a már agg tudóst tüntették ki tisztelői és tanítványai azzal, hogy 1889. októberében egyhangúan megválasztották az újonnan alakult Magyarországi Néprajzi Társaság elnökének.

A klasszikus műveltséggel, széles körű európai nyelvismerettel és olvasottsággal egyaránt felvértezett Hunfalvy Pál **1848 előtt** leginkább **esztétikai, görög filológiai, társadalombölcseleti, jogi és közgazdaságtani problémákkal** foglalkozott.

Fiatalkori írásai egy általános társadalomtudomány, az ő szavával országászat (Hunfalvy 1847) szükségességét hangoztatták, amelyben nagy szerepe lenne a társadalmak fejlődéstörténetét vizsgáló tudományoknak, köztük a magyarság genezisével foglalkozó őstörténetnek, valamint az etnikumra jellemző történeti-kulturális sajátosságokat, illetve az idegen népekkel való kölcsönhatások nyomait is megőrző anyanyelv kutatásának.

Elgondolása szerint a társadalom az emberi kapcsolatok rendszere, mely állandó fejlődésben van. A fejlődés fontos biztosítója a nevelés, ennek feltétele pedig a nyelv. A munkamegosztáson alapuló emberi kapcsolatrendszer ugyan univerzális, de nemzeti formában realizálódik, a saját nyelv, gondolkodás, művészet és tudomány adja meg folytonosságának lehetőségét. A társadalom és a nemzet egymástól el nem választható jelenség, kapcsolatukból következik, hogy külön tudománynak kell vizsgálnia a társadalom fejlődését és a saját nyelvű etnikumokat. Csak e kettő szintézise alapján állítható össze az egyes nemzeti társadalmak története.

A szabadságharc bukása után a nemzeti elfogultsággal teli, ún. romantikus történelemszemlélettel szemben Hunfalvy több munkájában is tagadta a honfoglaló magyar nép (scythia és hun rokonsággal megtámogatott) kultúrfölényét például a Kárpát-medencében őshonos szlávokkal szemben. Hunfalvy abból indult ki, hogy a honfoglaló magyarság sem társadalmi, sem etnikai szempontból nem volt egységes, következésképp kultúrája is magán viselte a más etnikumokkal való keveredés nyomait.

„Nem az az érdem, hogy kitől, hol származott akár egyes ember, akár nemzet – vallotta –, hanem az, hogy mivel gyarapítja magamagát és az emberiséget” (idézi szavait Munkácsi 1912: 499).

A magyar nép őstörténetének megírásához tehát mindenképp előtte magyar nyelvtörténeti kutatásokra, valamint a nyelvrokon népek nyelvének és kultúrájának összehasonlító vizsgálatára van szükség – hangoztatta –, és az ügy érdekében 1852 és 1856 között tíz nyelvtörténeti tanulmányt írt, s ezek révén vált az összehasonlító nyelvtudomány egyik magyarországi megeremtőjévé. (Nyelvészeti folyóiratainak céljáról és tematikájáról lásd Zaicz Gábor összefoglaló előadását.)

Hunfalvy nemzetközi viszonylatban is új etnikumkutató koncepciója nemcsak a nemzeti kultúrát abszolutizáló romantikus magyar történelemfelfogással állt szemben, de eltért a kortárs német társadalomtudomány Stein, Widman és Riehl képviselte, egymástól is különböző állam/társadalom és nép felfogásától (Hunfalvy 1851–1852),

valamint tagadta a Spencer-féle ún. szociáldarwinizmust is. Ez utóbbi a természet mintájára a fajok örökös harcának eredményeképp képzelte el a társadalmak fejlődését.

Hunfalvy Pál életének 1851–64 közé eső éve (munkásságának 2. korszaka) az **etnikumtörténeti és összehasonlító módszerű nyelvtörténeti vizsgálatok** jegyében teltek el. Nemcsak a honfoglaló magyarság eredetének pontosabb meghatározását segítették, de hozzájárultak a különböző társadalmi fejlettségi fokon álló népek objektívebb és szakszerűbb vizsgálatához, továbbá hasznosítható tanulságokkal szolgáltak az egész Európát érintő nemzetiségi politikában. (A leverett szabadságharc után hazánkban e probléma különösen kiéleződött). Így írt erről a kérdéstről 1861-ben, rámutatva az angol, francia és német gyarmatbirodalmi rendszerek és nemzeti egyenlőségről vallott politikai nézeteik ellentmondására: „bármit fecsegjenek Európában a nemzetiségek egyenlőségéről, azt sehol nemcsak nem gyakorolják, de nem is tudják, mi az. Mi e tekintetben nem akarunk lenni, s nem lehetünk csak fecsegők, mint egyebütt Európában, nekünk a nemzetiségek egyenlőségét gyakorlatba kell hozni úgy, amint valóban meg is állhat” (gondolatait kiemelten idézi Zsigmond 1977: 228).

Ezekben az években Hunfalvynak és hasonló gondolkozású nemzedéktársainak (az ún. hungarustudattal operáló történettudomány képviselőinek) az elképzelései jelentősen hozzájárultak ahhoz, hogy a magyar nemzeti önkép korrekciójával a nemzetiségi feszültségek oldódjanak.

Hosszú előkészítő nyelvtörténeti és történeti tanulmányok után Hunfalvy (1864a) írja meg és publikálja az első mai értelemben vett néprajzi jellegű munkát „A vogul föld és nép”-et (Reguly Antal gyűjtései nyomán), s ez a munka alapjául szolgált „A magyarok eredeté”-ről című tanulmányának is (Hunfalvy 1864b és 1883). Az 1858-ban elhunyt Reguly hagyatékának feldolgozását egy vogul teremtésmonda elemzésével kezdi meg (Hunfalvy 1859b). Tanulmányaiból kitűnik, hogy mindenkor megbecsülte és – ahol lehetett – fel is használta a szó mai értelmében vett néprajzi és folklorisztikai adatokat. Néphittel és a magyar ősvallással foglalkozó kutatóink ma is hivatkoznak szófejtéseire, melyekben ősi vallásos szokások és hiedelmek nyomaira bukkanunk (Hunfalvy 1858: 114; 1859a: 468; 1876: 70; 1877: 97). Elsőként mutatta ki például az *áldás* és *átok*, az *id- nap* (ünnep) és az *idleni* (ünnepet ülni), az *idvez~ üdvöz*, *imádni*, az *íz* (mint betegségnev), valamint a *tündér* szavak és kifejezések finnugor eredetét. Nyelvtörténeti szómagyarázatai (pl. az *ukkonpohár*, az *áldomás*, a *vérszerződés*) összekapcsolhatók régi és kortárs jogszokásokkal (Hunfalvy 1879); a földrajzi neveket pedig a helyi őslakosság nyelvi bizonyítékának tekintette (Hunfalvy 1870: 350; 1880: 586).

Munkássága **harmadik nagyobb korszakát**, az 1864–75 közé eső éveket leginkább a **finnugor nyelvhasználat és a magyarság etnogenezisének vizsgálata** töltötte ki. Budenz Józseffel együtt tisztázta a magyar nyelv genezisének fontos kérdéseit – mindenek előtt a finnugor nyelvi rokonságot. Hunfalvy megállapította, hogy nyelvünk legközelebbi rokona a vogul és az osztják. Felfogása szemben állt a Vámbéry Ármin vezette ún. „törökös” irányzattal, valamint az előkelőbbnek tartott hun-magyar rokonságot és autochton magyar kultúrát hirdető romantikus történelemszemlélettel

is. Hunfalvy nyelvi bizonyítékok alapján elsőként írt az ugor kori lótartról mint történeti-etnográfiai tényről (Hunfalvy 1875; 1878). Továbbá: nyelvészeti vizsgálatainak mintegy melléktermékeként jelentős érdemeket szerzett a nyelvrokon népek irodalmának hazai megismertetésében. E célból finn olvasókönyvet is szerkesztett (1861), s Magyarországon ő hívta fel a figyelmet először a finn és az észti hősepikára, a vogul medveénekekre és mitológiára; mi több: szöveghű részlet-fordításokat közölt a Kalevalából (Hunfalvy 1853), hogy az alliterációkat és gondolatritmust kedvelő finn és észti költői nyelvet és verselést illusztrálja.

Hunfalvy élete utolsó másfél évtizedében kerített sort az összehasonlító néptörténetre, konkrétan: az „oláh/rumun” (román) és a magyar nemzet őstörténetének, etnogenezisének kutatására. A román nyelv- és néptörténet, Erdély kora- és késő középkori története a szó legszorosabb értelmében haláláig foglalkoztatta (Hunfalvy 1867; 1894). Romantikus ábrádnak tartotta és elvetette a dákoromán kontinuitás elméletét (Hunfalvy 1885) épp úgy, mint a székelyek hun származtatását és a hunmagyar rokonságot (Hunfalvy 1880). E sokat vitatott kérdésekről számos kongresszusi előadásában, tanulmányában és könyvében fejtette ki bizonyító érveit.

Tudományunk szempontjából fő művében, az 1876-ban kiadott „Magyarország ethnographiájá”-ban behatóan foglalkozott a honfoglaló magyarságba olvadt keleti népekkel, a kabarokkal, izmaelitákkal, úzokkal és besenyőkkel, valamint a kunok és jászok beköltözésének és magyarrá válásának problémájával. A magyarság „jelen mi-voltának” leírásakor a németeket, a szlávokat és a románokat hosszabban, a relatíve kisebb lélekszámú zsidó, örmény, cigány betelepülőket röviden tárgyalta.

Mint bevezetőmben már utaltam rá ő a népet magyarországi lakosságként, a nemzetet nyelvi-kulturális-társadalmi egységként fogta fel. Maga is tisztában volt azzal, hogy a népességtörténet csak egyik ága az etnográfiának. Ezt ki kell egészíteni a nyelvtörténeti dialektológiai és nyelvföldrajzi adatokkal, valamint a jelenkori mindennapi élet és kultúra, társadalom leírásával, s mindezek összevetéséből, ill. szintéziséből születhet meg az a képzeletbeli lista, amelyet egy-egy európai nemzet sajátosságának nevezhetünk.

„Mi által és hogyan lesz a nemzet meg a nép?” – tette fel a kérdést, majd így válaszolta meg: „A nemzet lesz nyelve, hite és társadalmi szerkezete által. E három közt a nyelv az első, ez a nemzetnek születése és – ha szabad így mondani, életének fája is” (Hunfalvy 1876b: 48).

A Múlt Magyar Tudósai sorozatban megjelent kismonográfiájában Paládi-Kovács Attila méltán írta róla, hogy „Hunfalvy Pál volt az első hazánkban, aki a korábban leíró szinten mozgó néprajzot elméleti síkra emelte. Széles társadalomtudományi perspektívába helyezett etnográfiai elméletet dolgozott ki, melynek alapelve az evolúció, módszere az összehasonlítás volt” (Domokos – Paládi-Kovács 1986: 244).

Annak ellenére, hogy finnugor nyelvi rokonságunkat, etnogenezisünket hangsúlyozó tudományos elgondolásainak jelentős ellentábora volt és van (amint az Szíj Enikőnek a kontár nyelvészkedőket ostromozó előadásából is kiderült), amely szász származását

felhánytorgatva nem átalotta hazafiatlan „bécsi bérencnek” nevezni, Hunfalvy haláláig kitartott kutatási eredményei mellett. A nyomába lépő szaktudósok (nyelvészek, történészek, etnográfusok és etnomuzikológusok) megerősítették állításait és komparatív módszere helyességét. Elég ha Herman Ottónak a magyar halászatról és annak eszközzanyagáról készült könyvére² és Jankó János nyelvtörténeti adatokkal megerősített eszköztörténeti munkájára (Jankó 1900), Arany János általa is ismertetett, nemzeti verselésünkről készített tanulmányára (Arany 1856)³, Munkácsi Bernát vogul népköltési gyűjteményére, Vikár Béla karjalai és magyar folklórgyűjtéseire (egyebek között Vikár 1901), vagy Bartók Béla, Kodály Zoltán, Vargyas Lajos összehasonlító zenetörténeti munkáira⁴, a Paksa Katalin (1999) által felvázolt zenetörténeti korszakokra, Vikár László (1974, 1993) nyelvrokon népek között végzett dallamgyűjtéseire gondolunk.

Őszinte elismeréssel kell adóznunk továbbá annak a józan kutatói szemléletnek, annak a hazafias és tudományos elkötelezettségnek, rendkívüli szívósságnak, amelyvel ez a paraszti sorból fölemelkedett fiatalember, aki önként lett magyarrá, megalapozta a hazai társadalomkutatást.

Első jelentős méltatója és tanítványa, Munkácsi Bernát, akadémiai székfoglalójában (1911-ben) így értékelte: Hunfalvy a magyar tudományos életben „a korszellemnek igazi megtestesítője[, aki] a helyes célok kitűzésével s minden nehézséget leküzdő követésével, ugyanazt a hivatást teljesítette, mint Deák Ferenc a politikai élet terén. [...] állandóan épülünk munkáin, az ő tanításai értelmében végezzük kutatásainkat. Így él s működik közöttünk Hunfalvy szelleme s éljen is magunkban s utódainkban időtlen időkig!” (Munkácsi 1912: 414)⁵.

Úgy legyen! – mondhatnám, de kívánhatnám azt is (az újból hangossá váló fajmagyarkodókra, idegengyűlölőkre gondolva) – bár így lenne az Akadémia berkein, a tudós társadalmon kívül is!

Irodalom

Arany János (1856), A magyar nemzeti versidomról. Új Magyar Múzeum.

Domokos Péter – Paládi-Kovács Attila (1986), Hunfalvy Pál. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Herrmann Antal (1891), Hunfalvy mint ethnographus. In: Hunfalvy-album. Hunfalvy Pál fél évszázados akadémiai tagsága emlékére kiadják: Tisztelői, Budapest.

Hunfalvy Pál (1851–1852), A társadalom vagy Stein, Widmann és Riehl. Új Magyar Múzeum 635–663, 704–719, 741–758.

Hunfalvy Pál (1853), Kalevala, finn eposz ismertetése és kivonatai. Szépirodalmi Lapok I. félév 10–12, 49–51.

² Hunfalvy a Századokban maga is méltatja az 1887-ben megjelent néprajzi kézikönyvet (1888: 216).

³ Arany művét ismerteti Hunfalvy (1857).

⁴ Oly sok bibliográfiai adat kívánkoznék ide, hogy felsorolásuktól eltekintek.

⁵ Hunfalvy munkásságának utóéletéhez lásd még Hunfalvy (1973).

- Hunfalvy Pál (1857), A magyar nemzeti versidom. Magyar Nyelvészet 2: 68–77.
- Hunfalvy Pál (1858), Szófejtések. 1. áldomás; 2. átok; 3. imádság; 4. innep; 5. ingyen. Magyar Nyelvészet 3: 114.
- Hunfalvy Pál (1859a), Szófejtőgetések. Miért mond a nyelv valamit úgy és nem máskép? Magyar Nyelvészet 4: 468.
- Hunfalvy Pál (1859b), Egy vogul monda. Vogul nyelvtani és szótári kísérlettel. Akadémiai Értesítő 1: 285; valamint: Új Magyar Múzeum 2: 285.
- Hunfalvy Pál (1861), A „Magyar Nyelvészet” politikája 1861-re. Magyar Nyelvészet 6: 1–13.
- Hunfalvy Pál (szerk.) (1861), Finn olvasókönyv I. Finn olvasmányok a finn nyelvet tanulók számára. Pest.
- Hunfalvy Pál (1864a), Reguly Antal hagyományai I. A vogul föld és nép. Magyar Tudományos Akadémia, Pest.
- Hunfalvy Pál (1864b), A magyarok eredete. Budapesti Szemle 19: 2–97.
- Hunfalvy Pál (1867), A rumun nyelvről és népről. Nyelvtudományi Közlemények 6: 125–148.
- Hunfalvy Pál (1870), Földirati és helynevek (Héjő, Sajó, Szin-va, Zagy-va, Berettyó [Berek-jó], Si-jó, Táp-jó). Nyelvtudományi Közlemények 6: 350.
- Hunfalvy Pál (1875), Az ugor városokról. Adalék a műveltség történetéhez. Kivonat. Akadémiai Értesítő 10: 6.
- Hunfalvy Pál (1876a), Magyar mythológiai adatok és egyéb. Nyelvtudományi Közlemények 12: 70.
- Hunfalvy Pál (1876b), Magyarország ethnographiája. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1877), Ugor–magyar–finn mythológiai töredékek. Budapesti Szemle 14: 97.
- Hunfalvy Pál (1878), Új tudományok, új előítéletek, meg adalék a finn-ugor népek történetéhez. Nyelvtudományi Közlemények 14: 1.
- Hunfalvy Pál (1879), *Ukkonpohár*. A régi magyar jogi szokásnak egy töredéke. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből VIII/6. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1880), Magyar folyó és helynevek. Egyetemes Philológiai Közlöny 4: 586.
- Hunfalvy Pál (1880), A székelyek. Felelet a székelyek scythá-hun eredetűségére. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1883), Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XI/1. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1885), Hogyan csinálódik némely história. Pillantások a rumun történetírásba. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1888), Herman Ottó magyar halászati könyve, nyelvi, társadalmi, néprajzi és régészeti tekintetben. Századok 1888: 216.
- Hunfalvy Pál (1894), Az oláhok története 1–2. Budapest.
- Hunfalvy Pál (1973), A magyar nyelv és nemzet származási időszaka. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Jankó János (1900), A magyar halászat eredete. Budapest–Leipzig.
- Munkácsi Bernát (1912), Hunfalvy Pál emlékezete, MTA emlékbeszéd 15/11.
- Paksa Katalin (1999), Magyar népzene-történet. Balassi Kiadó, Budapest.
- Vikár Béla (1901), Élő nyelvemlékek. Ethnographia 11: 131–142.
- Vikár László (1974), Archaikus finnugor dallamtípusok. In: Vargyas Lajos (szerk.): Népzene és zene-történet II. 5–63. Editio Musica, Budapest.
- Vikár László (1993), Volga-kámai finnugorok és törökök dallamai. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest. (Hanglemezen: HCD–18229 Budapest, 1996.)
- Zsigmond Gábor (1977), Hunfalvy Pál útja az embertudománytól az etnográfiaig. Népi Kultúra – Népi Társadalom 10: 207–251.